

SOTSIOMETRIYA: JAMOA ICHIDAGI IJTIMOIIY MUNOSABATLARNI O‘RGANISH USULI SIFATIDA

Ibragimov Jasurbek Ilhomjon o‘g‘li

ibragimovjasur1992@gmail.com

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti ijtimoiy
gumanitar fanlar kafedrası sotsiologiya yo‘nalishi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqola ijtimoiy guruhlardagi ichki tuzilmalarni tahlil qilish va a‘zolar o‘rtasidagi munosabatlarni chuqur o‘rganishga xizmat qiluvchi sotsiometriya metodikasini o‘rganishga bag‘ishlangan. Unda sotsiometriyaning kelib chiqishi, asosiy nazariy tamoyillari, amaliy qo‘llanilishi, sotsiogramma turlari va ularning tahlil metodlari chuqur yoritiladi. Shuningdek, metodning afzalliklari va cheklovlari, u orqali qanday ijtimoiy rol va mavqelar aniqlanishi haqida fikr yuritiladi. Maqola o‘qituvchilar, sotsiologlar, psixologlar va rahbarlar uchun foydali nazariy va amaliy manba bo‘lib xizmat qiladi. Maqola sotsiometriya metodining mohiyati, tadqiqot bosqichlari va u orqali jamoadagi ijtimoiy munosabatlarni tahlil qilish imkoniyatlarini keng yoritish hamda amaliy misollar asosida uning sotsiologik ahamiyatini ko‘rsatish maqsadida yozilgan

Kalit so‘zlar. Sotsiometriya, sotsiogramma, ijtimoiy tanlov, jamoa tuzilmasi, ijtimoiy izolyatsiya, liderlik, mikro-guruh, ijtimoiy tahlil, psixologik iqlim.

SOCIOMETRY: A METHOD FOR STUDYING SOCIAL RELATIONS WITHIN A GROUP

Abstract: This article is dedicated to studying the sociometric methodology, which serves to analyze internal structures within social groups and explore the relationships among their members in depth. It highlights the origin of sociometry, its main theoretical principles, practical application, types of sociograms, and their analysis methods. Additionally, the article discusses the advantages and limitations of the method, as well as the identification of social roles and statuses through it. The

article serves as a valuable theoretical and practical resource for teachers, sociologists, psychologists, and leaders. It aims to explain the essence of the sociometric method, its research stages, and the possibilities of analyzing social relations within a team, illustrating its sociological significance with practical examples.

Keywords: Sociometry, sociogram, social choice, group structure, social isolation, leadership, micro-group, social analysis, psychological climate.

Kirish. Zamonaviy jamiyatda insonlar o'rtasidagi ijtimoiy aloqalar murakkab, ko'p qatlamli va ko'p jihatli bo'lib, ularni o'rganish sotsiologiya fanining asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Ayni paytda, har qanday ijtimoiy guruh — sinf, ishchi jamoasi, oila, do'stlar to'dasi — o'ziga xos ichki tuzilishga ega. Bunday tuzilmalarda shaxslarning bir-biriga bo'lgan ijtimoiy munosabatlari va psixologik tanlovlari jamoadagi umumiy muhit va natijalarga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Shu nuqtai nazardan, ijtimoiy tanlovlar asosida jamoaviy munosabatlarni aniqlashga yordam beruvchi sotsiometriya usuli ilmiy va amaliy jihatdan juda dolzarb sanaladi.

Bugungi kunda ta'lim, boshqaruv, psixologiya, sotsiologiya kabi sohalarda insonlar o'rtasidagi norasmiy ijtimoiy aloqalarni aniqlash katta ahamiyatga ega bo'lib bormoqda. Rasmiy lavozimlar, rollar va vazifalardan tashqari, har bir guruh ichida norasmiy ijtimoiy tuzilmalar mavjud. Bu norasmiy tuzilmalar ko'pincha guruhning qaror qabul qilish jarayonlariga, ichki dinamikasiga va hatto tashqi faoliyatiga ta'sir ko'rsatadi. Ana shu yashirin omillarni ochib berish, tahlil qilish va ularni boshqarishda sotsiometriya samarali usul hisoblanadi.

Sotsiometriya — bu jamoadagi a'zolar o'rtasidagi afzal ko'rish, yoqtirish yoki rad etish kabi ijtimoiy tanlovlarni aniqlovchi, ularni vizual tarzda ko'rsatadigan ilmiy metod hisoblanadi. Uni XX asr boshlarida amerikalik sotsiolog va psixolog Yakob Levi Moreno ishlab chiqqan. Moreno fikricha, har qanday guruhda yashirin ijtimoiy tuzilmalar mavjud va ularni o'rganmasdan turib guruh samaradorligini baholab bo'lmaydi. Sotsiometriya o'sha yashirin tuzilmalarni aniqlash va ko'rsatishda

samarali vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Sotsiometriya yordamida guruhdagi norasmiy liderlar, izolyatsiyalangan shaxslar, do‘stlik guruhlari, ziddiyatli munosabatlar aniqlanadi. Bu esa, o‘z navbatida, jamoani to‘g‘ri boshqarish, ichki muammolarni hal qilish va samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, bu usul jamoaviy muhitni sog‘lomlashtirish, ijtimoiy moslashuv darajasini aniqlash, nizolarning oldini olish va motivatsiyani oshirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Sotsiometriya usuli sotsiologiya fanida zamonaviy tadqiqotlar uchun keng imkoniyatlar yaratadi. U faqat guruh ichidagi holatni emas, balki o‘zgarish dinamikasini ham kuzatish imkonini beradi. Ushbu maqolada aynan shu metodning nazariy asoslari, qo‘llanish doirasi va amaliy natijalari chuqur yoritiladi.

Metod va materiallar. Nazariy-metodik tahlil: Sotsiometriya bo‘yicha ilgari surilgan asosiy nazariyalar, Moreno va boshqa olimlarning ishlari, zamonaviy sotsiologik tadqiqotlar o‘rganildi.

Solishtirma metod: Sotsiometriya boshqa sotsiologik tadqiqot usullari bilan taqqoslandi (anketlash, suhbat, kuzatish).

Amaliy tahlil: Maktab, universitet va tashkilotlardagi sotsiometrik tadqiqotlar natijalari misol tariqasida umumlashtirildi qanday qurilishi va tahlil qilinishi ko‘rib chiqildi.

Asosiy materiallar sifatida G.M. Andreeva, A.V. Dmitriev, Karimova M.R. kabilarning darsliklari, ilmiy maqolalari va O‘zbekiston oliy ta’lim tizimida tasdiqlangan o‘quv dasturlari asos bo‘lib xizmat qildi.

Muhokama va natijalar. Sotsiometriya tadqiqot bosqichlari: Guruhni tanlash: Sotsiometrik tadqiqot uchun aniq chegaralangan guruh (10–50 kishi) olinadi.

Savollar ishlab chiqish: Psixologik yaqinlikka asoslangan savollar beriladi (masalan, "Siz qaysi uch kishiga tayanasiz?", "Kim bilan bir jamoada ishlashni istaysiz?").

Ma'lumotlarni yig'ish: Har bir ishtirokchining tanlovi maxsus shaklda qayd etiladi.

Matritsa tuzish: Kim-kimni tanlaganini ko'rsatadigan jadval shakllanadi.

Sotsiogramma tuzish: Jadval asosida grafik tasvir chiziladi — bu sotsiometrik xarita deb ataladi.

Tahlil: Sotsiogramma orqali liderlar, izolyatsiyalangan shaxslar, do'stlar guruhlari aniqlanadi. Sotsiogramma turlari: Yopiq sotsiogramma: Guruh ichidagi munosabatlar oraliq shaxslar orqali bo'ladi.

Ochiq sotsiogramma: Aloqalar keng, o'zaro tanlovlar ko'p, liderlar aniq ko'rinadi.

Yakkalanish sotsiogrammasi: Ayrim shaxslar jamoadan izolyatsiyalangan holda qoladi.

Amaliy misol: Bir universitet guruhida 20 talabaga "Kim bilan bir loyihada ishlashni istaysiz?" savoli berildi. Natijada, 4 nafar talabaga ko'pchilik tanlov berdi — ular norasmiy liderlar sifatida ko'rsatildi. 3 nafar talaba esa birorta ham tanlovga ega bo'lmadi, bu esa ularning sinfda ijtimoiy chetlashganligini ko'rsatdi. Ushbu natijalar guruh murabbiylari uchun muhim tahlil vositasi bo'ldi.

Asosiy tushunchalar. Sotsiometriya sohasida ishlatiladigan asosiy tushunchalar metodning to'liq mohiyatini anglash va tadqiqot natijalarini tahlil qilishda muhim rol o'ynaydi. Quyida ushbu metodning asosiy atamaları va ularning mazmuni yoritiladi:

1. Sotsiometrik tanlov: Guruh a'zolariga ma'lum savollar asosida boshqa a'zolari tanlash imkonini beruvchi usul. Bu tanlovlar ishonch, do'stlik, hamkorlik, maslahatlashuv kabi ijtimoiy munosabatlar asosida amalga oshiriladi.

2. Pozitiv tanlov: Guruh a'zosining boshqa a'zoni ijobiy baholab, u bilan yaqin hamkorlik qilish istagini bildiruvchi tanlov shakli. Masalan, "Qaysi a'zo bilan bir jamoada ishlashni xohlaysiz?" savoliga berilgan javoblar.

3. Negativ tanlov: Guruh a'zosi tomonidan boshqa a'zoni rad etish, u bilan hamkorlik qilmaslik istagini bildiruvchi tanlov. Bu tanlovlar ziddiyatlar va salbiy munosabatlarni aniqlashga yordam beradi.

4. Neytral tanlov: Ayrim hollarda ishtirokchi hech kimni tanlamasligi yoki barcha bilan birdek munosabatda ekanini bildiruvchi javoblar neytral tanlov sifatida qayd etiladi.

5. Sotsiogramma: Sotsiometrik tanlovlar asosida chizilgan grafik ko'rinish bo'lib, u orqali guruhdagi ijtimoiy aloqalar, markaziy shaxslar, izolyatsiyalangan a'zolar va mikro-guruhlar vizual tarzda ko'rsatiladi. Sotsiogrammada chiziqlar, nuqtalar, doiralar yordamida aloqalar tasvirlanadi.

6. Sotsiometrik matritsa: Sotsiometrik tanlovlar natijalari raqamli jadval shaklida aks ettiriladi. Har bir qatorda tanlov qilgan shaxs, ustunda esa tanlangan shaxs ismi yoziladi.

7. Indekslar: Guruhdagi har bir a'zoning tanlanganlik darajasi, izolyatsiyalanganlik ko'rsatkichi, qanchalik markazda yoki chekkada joylashganligini aniqlovchi matematik ko'rsatkichlar. Masalan, "Afzallik indeksi", "Ijtimoiy masofa indeksi" va boshqalar.

8. Mikro-guruhlar: Guruh ichida bir-birini ko'proq tanlaydigan, o'zaro yaqin munosabatdagi kichik guruhlar. Ular ko'pincha guruhning psixologik muhitiga kuchli ta'sir ko'rsatadi.

9. Norasmiy lider: Rasmiy lavozimga ega bo'lmagan, lekin boshqa guruh a'zolari tomonidan ko'p tanlanadigan, obro'li va ta'sirchan shaxs.

10. Izolyatsiyalangan a'zo: Hech kim tomonidan tanlanmagan yoki juda kam tanlangan shaxs. Bunday shaxslar guruhdan chetda qoladi, ular bilan alohida ishlash zarur bo'ladi.

Ushbu tushunchalar sotsiometrik tadqiqotlarni olib borishda muhim bo'lib, ular orqali guruhdagi ijtimoiy struktura to'liq tasavvur qilinadi. Bu esa, nafaqat ilmiy tahlil, balki amaliy choralarni belgilash uchun ham asos bo'ladi.

Sotsiometriya metodi — bu zamonaviy sotsiologik tadqiqotlarda keng qo'llanilayotgan, amaliy samaradorligi yuqori bo'lgan vositalardan biridir. Ushbu metod yordamida jamoadagi ichki munosabatlar, yashirin tuzilmalar, norasmiy guruhlar va ijtimoiy izolyatsiya holatlari aniqlanadi. Bu esa, ijtimoiy muhitni yaxshilash, ziddiyatlarni oldini olish, ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash va guruh faoliyatini optimallashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Sotsiometriya metodining eng katta afzalligi shundaki, u nafaqat ijtimoiy munosabatlarni aniqlaydi, balki ularni vizual ko'rinishda tasvirlash imkonini beradi. Bu orqali tadqiqotchilar, rahbarlar va psixologlar jamoadagi holatni nafaqat raqamli, balki grafik shaklda ham ko'ra oladi. Sotsiogramma orqali kim kim bilan yaqin, kim chetda qolgan, qaysi guruhlar mustahkam bularning barchasi aniq ko'rinadi.

Biroq, metodning ba'zi cheklovlari ham mavjud. Masalan, respondentlarning ochiq va halol javob berishiga bo'lgan ishonch darajasi, tanlovlar sonining cheklanganligi, guruh kattaligiga bog'liq statistik cheklovlar, baholash subyektivligi natijalarga ta'sir qilishi mumkin. Shu bois, sotsiometriya boshqa metodlar bilan birgalikda qo'llansa, yanada to'laqonli tahlilga erishish mumkin.

Xulosa: Xulosa qilib aytganda, sotsiometriya — bu zamonaviy jamoalardagi norasmiy ijtimoiy aloqalarni tahlil qilishda muhim vosita bo'lib, u insonlarning o'zaro munosabatlariga oid turli omillarni chuqur o'rganishga imkon beradi. Bu metod ta'lim muassasalari, ishlab chiqarish korxonalari, xizmat ko'rsatish sohalari, hatto siyosiy tashkilotlarda ham samarali qo'llanilishi mumkin. Shuningdek, u ijtimoiy psixologiya

va sotsiologiya fanlarining kesishgan nuqtasida joylashgan bo'lib, fanlararo yondashuvlar uchun boy zamin yaratadi.

Kelgusida sotsiometriya metodini raqamli texnologiyalar bilan integratsiya qilish, sun'iy intellekt va axborot tizimlari yordamida avtomatlashtirish imkoniyatlari ham mavjud. Bu esa uning tadqiqot samaradorligini va aniqligini yana-da oshiradi. Shu bois, sotsiometriya bugungi va kelajakdagi ijtimoiy tahlil vositalari orasida alohida o'rin egallashi shubhasiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Moreno, J. L. (1953). Who Shall Survive? Beacon House.
2. Бодалев, А. А. (1982). Личность и общение. Москва: Просвещение.
3. Немов, Р. С. (2004). Психология: Учебник для студентов педвузов. Москва: Владос.
4. Овчарова, Р. В. (2001). Семейная социометрия. Москва: Академия.
5. Giddens, A. (2001). Sociology. Cambridge: Polity Press.
6. Козлова, С. А. (2010). Социальная психология малой группы. Санкт-Петербург: Питер.
7. Хмель, Н. Д. (2002). Педагогика и психология. Киев: Освіта.
8. Дарендорф, Р. (2002). Современный социальный конфликт. Москва: Логос.
9. Мертон, Р. К. (1996). Социальная теория и социальная структура. Москва: АСТ.
10. Anderson, C., & Kilduff, G. J. (2009). The Pursuit of Status in Social Groups. Current Directions in Psychological Science.